

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö.324/935)'nin Makâlâtü'l-İslâmiyyîn Adlı Eserinde Şîi Fırkalar ve İmâmet Kavramı
Shi'ite Factions and the Concept of Imâmat in Abu al-Hasan al-Ash'arî's (d.324/935) Maqâlat al-Islamiyyîn

Öz

İslâm tarihinde teşekkül eden pek çok itikadî ve siyasî mezhepler ile söz konusu mezheplerin teşekkül süreçleri, öne çıkan alimleri, görüşleri, kavramları ve müntesipleri hakkında da çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Söz konusu eserleri telif eden müellifler arasında Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin çok önemli bir yeri vardır. Mezheplerin ve fırkaların doğru anlaşılması açısından Eş'arî'nin *Makâlât'ı* İslam Mezhepleri Tarihi araştırmacıları için en önemli ve değerli eserlerden biridir. Zira müellifin, kendisinden önceki makâlât yazarlarının mezhepleri açıklarken yapılmaması gereken hatalar yaptıklarını belirterek ve eserini yazarken böyle bir yanlış davranış sergilemeyeceğinin sözünü vererek kendisini sınırlandırması, tarihte sıkça görülebilecek metodik bir yaklaşım değildir. Çalışmamızda İslam düşünce tarihinde iz bırakan mezheplerden biri olan Şiilikte önem verilen itikadî ve siyasî fırkalar ile onlara atfedilen kavramlar Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn* adlı eseri merkeze alınarak incelenmiştir. Kavramların insan zihniyetine doğru bir şekilde yerleştirildiği ve kullanıldığı durumlar büyük bir öneme sahiptir. İlk oluşum süreçlerinde ve sonraki dönemlerde de kavramların doğru bir şekilde kullanılabilmesi ve doğru anlaşılması, onların tarihsel süreç ve bağlarının bilinmesine bağlıdır. Nitekim başta siyasî olan bir kavramın tarihsel süreç içerisinde itikadî bir nitelik kazanarak kavram karmaşası ortaya çıkartabilmektedir. Kavram karmaşasının hakim olduğu bir ortam ise temelsiz fikrî tartışmalara hatta fiili çatışmalara yol açabilmektedir. Günümüz Müslümanlarının, İslam dünyasının geçmişinde olduğu gibi dinî alan (itikadî meseleler) ile siyasî alanı birbirinden ayırma konusundaki zorlukları hâlâ aşamadığı, yeni sorunların ürettiği anlayış farklılıklarını tolere edebilecek anlayış genişliğine sahip olmadığı görülmektedir. Bu bakımdan çalışmada söz konusu kavramların tarihsel süreçteki seyirinin açıklığa kavuşturulması amaçlanmıştır. Burada "Eş'arî, adı geçen eserinde Şîa, Gâliyye, Râfıza, Zeydiyye ve imâmet kavramlarını nasıl kullanmıştır?" sorusuna cevap aramak ve söz konusu kavramların ihtiva ettiği lügat anlamları ile terim manalarını yer, zaman ve tarihsel süreçler dikkate alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, Şîa, Gâliyye, Râfıza, İmâmet.

Abstract

In Islamic history, numerous doctrinal and political sects have formed, and various works have been written about these sects, their formation processes, prominent scholars, views, concepts, and followers. Among the authors of these works, Abu al-Hasan al-Ash'arî holds a significant place. For understanding the sects and factions correctly, Ash'arî's "Maqalat al-Islamiyyin" is one of the most important and valuable works for researchers in the history of Islamic sects. Notably, the author's self-imposed limitation of not repeating mistakes made by previous writers in describing sects is an uncommon methodological approach in history. Our study has focused on the doctrinal and political factions important in Shi'ism, a significant sect in Islamic thought history, examining them through Ash'arî's work "Maqalatü'l-Islamiyyin wa Ikhtilafu'l-Musallin." The correct placement and usage of concepts in the human mind are of great importance. Correct usage and understanding of concepts, both in their initial formation and in later periods, depend on knowing their historical context and connections. Indeed, a concept that was initially political can acquire a doctrinal quality over time, leading to conceptual confusion. Such confusion can lead to baseless intellectual debates and even actual conflicts. It is observed that contemporary Muslims, like in the past of the Islamic world, still struggle to separate the religious (doctrinal issues) and political domains, lacking the breadth of understanding necessary to tolerate the differences in perception created by new problems. Therefore, this study aims to clarify the historical trajectory of these concepts. The study seeks to answer the question, "How did Ash'arî use the concepts of Shia, Ghaliyya, Rafida, Zaydiyya, and imamate in his mentioned work?" and examines the lexical meanings and terminological implications of these concepts, considering their historical context and time periods.

Keywords: History of Islamic Sects, Ash'arî, Maqâlat al-Islamiyyîn, Shî'ah, Gâliyya, Râfida, İmâmete.

Meder DUISHEBAEV

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı/Ankara University, Faculty of Theology Department of History of Islamic Sects, Ankara, Türkiye
dmeder2020@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-5492-3934>

Ömer Faruk TEBER

Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı /Akdeniz University, Faculty of Theology Department of History of Islamic Sects, Türkiye Antalya, Türkiye
omerfarukteber@akdeniz.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3126-3802>

Makale Türü-Article Type: Araştırma

Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.09.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 11.12.2023

Yayın Tarihi/Date Published: 31.12.2023

Atf/Cite as: Duishebaev, M.-Teber, Ö. F. (2023). Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö.324/935)'nin Makâlâtü'l-İslâmiyyîn adlı eserinde şîi fırkalar ve imâmet kavramı. *Turkish Academic Research Review*, 8 (4), 1502-1514.

Değerlendirme/Peer-Review: Ön İnceleme: İç Hakem (Editörler). İçerik İnceleme: İki Dış Hakem/Çift taraflı körleme. Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı-Turnitin/Yes-Turnitin.

Yayıncı/Published: Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Meder Duishebaev – Ömer Faruk Teber

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints:

turkisharr@gmail.com

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Müslümanların geçmişten günümüze İslâm'ın çatısı altında ürettikleri her değer, kültürel ve ilmi birikim, bizim için her açıdan önemlidir. Her bilim dalında yazılar yazılıp, eserler kaleme alındığı gibi ilk dönemlerde Mezhepler Tarihinin konusu olan İslâm'ın itikadî ve siyasî mezheplerine ve fırkalarına dair eserler birçok âlim tarafından telif edilmiştir. Bunların bazıları günümüze kadar gelmiş, bazıları ise çeşitli sebeplerden dolayı ne yazık ki bize ulaşamamıştır. İslam Mezhepleri Tarihinin birinci el kaynakları diyebileceğimiz söz konusu eserlerin çoğu mensup olduğu mezhebin görüşlerini savunma psikolojisi ve karşısındaki mezhep veya şahsın görüşlerini reddetme amacıyla yazılmış; bunun yanı sıra bilgilendirme ve ihtiva ettiği mevzular açısından ise beklenildiği kadar kapsamlı olamamışlardır. Ancak bazı eserler böyle bir durumun dışında mütalaa edilmelidir. Mezhepler hakkında nesnel ve diğer eserlere göre daha kapsamlı bilgi veren, sayısı az da olsa eserler bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi aynı zamanda İslam Mezhepleri Tarihi açısından oldukça önemli olan Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn* adlı eseridir. Bu eserin İslâm mezhepleri hakkında belirli bir perspektiften, çeşitli önyargılardan ve kendine özgü çıkarımlardan etkilenmeden vakıaları oldukları gibi anlatması açısından İslam Mezhepleri Tarihi alanında büyük bir yeri vardır. Zira mezhepler bir insanın din anlayışının oluşumu ve onun sınırlarının belirlenmesine, doğru veya yanlış olsun, mutlaka etki etmektedir (Atay ve Gürsu, 2018: 267-273). Ayrıca söz konusu mezhep ve fırkalar İslam toplumunun tarihsel süreçte geliştirdiği düşünce ekolleridir. Bu bir gerçektir ve yok sayıp bir kenara bırakamayız. Bundan dolayı mezheplere karşı çıkmak ya da taraf tutmaktan önce onları anlamak gerekir (Onat, 2019: 51-52).

Mezhepleri ve fırkaları doğru anlamak açısından Eş'arî'nin *Makâlât'ı* İslam Mezhepleri Tarihi araştırmacıları için önemli ve referansta bulunulması gereken değerli eserlerden biridir. Güvenilir kaynaklardan inanç ve toplumsal ayrılığa, itikadî ihtilaflara ve siyasî anlaşmazlıklara neden olan faktörleri tefrik etmek, siyasî ve itikadî konuları birbirinden ayırt etmek zorundayız. Nitekim günümüzde Müslümanların, İslâm dünyasının geçmişinde olduğu gibi dinî alan (itikâd konuları) ile siyasî alan arasında ayırım yapma konusunda sıkıntıları hâlâ gideremediği gibi yeni problemlerin üretmiş olduğu anlayış farklılıklarına da tahammül gösterebilecek bir anlayış vüsatine sahip olamadığı görülmektedir.

İslam Mezhepleri Tarihi araştırmacısının mezheplere dair bilgisinin gelişmesinde, onlara yönelik ortaya koymaya çalıştığı düşünce geleneklerinin teşekkül etmesinde ve kendi alanında doğru bilgi ile donanmasında öncelikle Eş'arî'nin *Makâlât'ı* önemli bir yere sahiptir. Çünkü yazarın eserini kaleme alırken daha önceki makâlât yazarlarının mezhepleri anlatırken yapılmaması gereken hatalara düştüklerini dile getirip ve böyle bir yanlış davranışı sergilemeyeceği sözünü vererek kendisini sınırlandırdığı, tarihte sıkça görülebilen bir metodik yaklaşım değildir. Bunun da ötesinde Eş'arî'nin eserini telif ederken başta verdiği söze ve koyduğu kurala sadık kalması ile günümüz çağdaş araştırmacılarının dahi zaman zaman kendi yöntemlerini ihlal etme gibi bir handikap içine düşebildikleri dikkate alınınca, böyle bir kaynak eserin her devirde oldukça değerli ve önemli bir referans kaynağı olabilmesi hem Eş'arî'ye hem de eserine olan teveccühün yegâne sebebi olarak görülmelidir (Eş'arî, 1980: 1). İmam Eş'arî özellikle hicrî III. asırdaki mezhebî ihtilafları tarafsız bir şekilde ele almış, o dönemde hangi görüşlerin gündemde olduğunu, söz konusu görüşlerin kimler tarafından ileri sürülüp, kimler tarafından kabul gördüğünü objektif bir metotla nakletmiştir. Dolayısıyla *Makâlât*, İslam Mezhepleri Tarihi sahasında çalışma ve araştırma yapan birisinin mutlaka göz önünde tutması gereken başucu eserlerin başında gelmektedir.

Kavramlar, kültür ve medeniyetleri, oluşum ve toplumları tanıma açısından her bilim alanında çok önemlidir. Zira kavramlar, insanların duygu, düşünce ve hareket bütünlüğü içinde edindikleri deneyimleriyle

meydana gelir. Canlılar içerisinde insanoğlunun düşünebilen bir varlık olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Onun düşüncelerine, bildiği ve kullandığı kavramların etkisi büyüktür. Nitekim kavramların adeta bir toplumun zihniyetinin tarih boyunca şekillendirdiği özlü ifadeler oldukları fark edilmektedir. Dolayısıyla geçmişten itibaren topluluklar medeniyetlerini ve kültürel varlıklarını daimî kılmak için kendine özgü kavramları oluşturmuşlardır. İşte bizim de bu doğrultuda araştırmaya çalıştığımız kavramlar itikadî ve siyasî mezheplerden biri ve tarihsel süreçte ilk ortaya çıkan oluşumlardan Şîa'ya ait kavramlardır. Söz konusu Şîî kavramlar, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn* adlı eser merkeze alınarak analiz edilecektir. Eş'arî, Şîa ile ilgili kavramlar konusunda kendi şahsî fikrini beyan etmediği gibi, bu kavramlar hakkında detaylı bir bilgi vermekten de kaçınmıştır. Başlangıçta siyasî bir nitelik taşıdıkları halde ilerleyen zamanda söz konusu kavramların aidiyetleri Şîîler tarafından itikadî alana taşınarak kendi literatürlerine dahil edilmiş olmalarına rağmen, müellif bu kavramların geçirmiş oldukları anlam kaymaları ve referansları hakkında gerekli açıklamaları maalesef yapmamıştır. Yazarın bu kavramları yalnızca kaydetmesini, eserini yazarken tarafsız bir bakış açısı ve objektifliği ile bağdaştırmamız mümkündür.

1.Şîî Fırkalar

Bu başlık altında Ebu'l Hasan el-Eş'arî *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn* adlı eserinde yapmış olduğu mezhep ve fırka tasniflerinde Şîa çerçevesinde yer verdiği Gâliyye, Râfıza ve Zeydiyye olarak bilinen başlıca üç fırkanın kavramlaşma sürecini incelemeye çalışacağız. Adı geçen fırkların alt kolları da mevcuttur. Konumuz kavramlara yönelik olduğundan dolayı bu alt kolların sadece ismini verip geçeceğiz. Çünkü bu alt kolların büyük çoğunluğunun ismi liderlerinin ismine göre verilmiştir. Fırkaları ele almadan önce Şîa kavramı hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

1.1. Şîa Kavramının Sözlük ve Terim Anlamı

Şîa sözcüğünün kelime anlamı “tâbi olmak, desteklemek, yandaş olmak” manalarına gelen Arapçadaki ş-y-a (شيع) kökünden türetilmiştir. Şîa kelimesi, taraftar, yardımcı, destekleyici anlamına gelmektedir ve bir işi gerçekleştirmek için bir kişi etrafında toplanan bir grup olarak tanımlanmaktadır. Terim olarak şîa kavramı, İslâm peygamberi Hz. Muhammed'in vefatından sonra devlet başkanlığının nass ve tayin ile Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelen belirli kişilere geçmesi gerektiğini iddia eden ve savunan grupları ifade etmektedir (Fığlalı, 1984: 9; Fığlalı, 2020: 283). Kur'an ve Sünnî hadis (Hanbel, 1985: II/433) kaynaklarında şîa kavramının, kelime anlamından başka bir anlamda kullanılmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, şîa terimi, Arap dilinde “taraftar” anlamında kullanılan bir kelime olduğu bilinmektedir. Ancak bundan herhangi bir oluşum ya da zümre kastedilmemiştir (Onat, 1997: 79).

Şîa kelimesinin ilk dönemlerinde, sözlük anlamına uygun olarak “taraftar” anlamında kullanıldığı tespit edilmektedir. Örneğin, İran'ın fethi sırasında, Sasanilerin komutanlarından Hürmüzân ve ona tabî olan on iki kişi Medine'ye getirildiğinde, Hz. Ömer “Bu adamı ve taraftarlarını İslâm'a teslim eden Allah'a hamdolsun” ifadesini kullanmıştır. Ayrıca Hz. Ali, Cemel savaşından dönerken, ona muhaliflerini hangi sebepten dolayı ve ne yaptıkları için katlettiği sorulunca, Hz. Ali de “Onlar da benim taraftarlarımı öldürdüler” şeklinde yanıt vermiştir. Kelime, “Şî'at'ü Osman” ve “Şî'at'ü Ali” şeklinde kullanıldığında, Hz. Osman'a ve Hz. Ali'ye tabî olanları ifade etmek için kullanılmış olmaktadır. “Eş-şî'atü'l-Aleviyye” ve “Eş-şî'atü'l-Abbâsiyye” şeklinde kelimenin başına lam-ı tarif eklenerek kullanıldığında, Hz. Ali ve Abbas oğullarının taraftarları kastedilmiştir. Böylece tarihsel süreç içerisinde şî'atu Osman “Osmaniyye”, şî'atu Ali ise “şîa” olarak terim niteliğinde kullanılmaya yönelmiştir (Öz, 2010: 111).

İslam Mezhepleri Tarihi klasik edebiyatında şîa kavramıyla ilgili tanımlar yapıldığı görülmektedir. Kummî ve Nevbahtî'nin ifadesine göre, şîa terimi, Hz. Ali'ye bağlı olan ve daha sonra onun imâmetini kabul eden kişileri ifade etmektedir (Kummî ve Nevbahtî, 2004: 51). Kummî ve Nevbahtî'nin yukarıda belirttiği tanımlarına göre, şîa kavramı, Hz. Muhammed'in sağlığında Hz. Ali'ye sadık olan gruplar onun liderliğine ve imâmetine inanmışlardır. Zamanla şîa terimi söz konusu topluluğun ismi haline gelmiştir. Şîa düşüncesi de Hz. Ali ve onun soyundan gelen imamların önderliğini ve ruhaniyetini vurgulamaktadır (Onat vd.; 2015: 153-154).

Şeyh Müfid'e göre, şîa terimi, özellikle Hz. Ali'nin halifeliği ve imâmeti konusundaki fikirleri benimseyen taraftarlar için kullanılmaktadır. Bu taraftarlar Hz. Ali'den önce Müslümanların başına geçen devlet başkanlarının hilafetini reddederek, Hz. Ali'nin imâmet makamını hak ettiğini benimsemişlerdir. İmâmetin de kesintisiz olarak Hz. Ali'nin soyundan gelen imamlardan devam etmesini istedikleri bildirilmektedir. Tûsî ise, bu görüşe nass ve vasiyet kavramlarını ekleyerek Hz. Ali'nin Müslümanların imamı olmasının Allah'ın iradesi ve Hz. Peygamber'in vasiyetine bağlı olduğunu ifade etmiştir (Öz, 2010: 111). Yani bu tanıma göre, Hz. Ali başta olmak üzere onun soyundan gelen imamlar, İslâm toplumunun liderliğine atanmış kişilerdir ve bu liderlik zinciri Allah'ın iradesiyle kesintisiz olarak devam etmektedir.

Şîa konusunda İmam Eş'arî ve Eş'arî'den yaklaşık iki yüz yıl sonra gelen Şehristânî'nin tanımları da bulunmaktadır. Eş'arî'ye göre şîa kavramı, Hz. Ali'ye olan taraftarlık ve onun sahabe arasında en üstün olarak kabul edilmesi fikrini savunanlar için kullanılmıştır (Eş'arî, 2005: 35). Şehristânî ise, söz konusu kavramı, Hz. Ali'ye bağlı olan ve onun liderliğinin nass (kesin hüküm) ve vasiyet yoluyla sabit olduğuna inanan kişilerden oluşan grupları ifade etmek için kullandığını bildirmiştir. Ayrıca onların inançlarına göre, imâmet makamının sadece Hz. Ali'nin soyundan gelen kişilere ait olduğundan söz etmiştir. Ancak, imâmet görevinin başka birinin zulmü ya da kendilerinin takıyyeleri gibi sebeplerle ve istisnai bir durumda, başka birine ait olabileceğini de kaydetmiştir (Şehristânî, 2021: 141).

Günümüzde İslam Mezhepleri Tarihi araştırmacılarından Hasan Onat, şîa kavramını şöyle tanımlamıştır: “Şîa, Ali b. Ebî Tâlib'in Hz. Muhammed'den hemen sonra nas ve tayin ile halife olduğuna inanan, imâmetin insanlığın sonuna kadar, Hz. Ali'nin soyunda veya Hâşimîlerde devam edeceğini ileri süren, bu imamların masum olduklarını iddia eden toplulukların müşterek adıdır.” (Onat, 1997: 81). Bütün bu tanımlamaları dikkate aldığımızda şîa kavramı deyince aklımıza ilk gelen şey Hz. Ali'nin taraftarları olmaktadır. Dolayısıyla Şîilik, terminolojik anlamda öncelikli olarak Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin halifelğe en uygun ve layık kişiler olduğuna dair inancı benimseyen insanların oluşturduğu itikadî ve siyasî oluşumdur. Bu inanca göre, Hz. Ali'nin halifelğe, kendisinden önceki üç halifeye kıyasla daha büyük bir meşruiyet ve hak sahibi olduğu kabul görülmektedir. Bu düşünceler, onların temel unsurları arasında yer almaktadır (Fığlalı vd.; 1994: 36). Dikkat edilmesi gereken şey ise söz konusu mezhebin, günümüzdeki Müslümanların %10-15'nin din anlayışlarına etkide bulunmaktadır (Onat, 2019: 155). Sonuç itibarıyla İslâm'ın ilk dönemlerinde kimin tarafı olursa olsun taraf tutanlar için kullanılan şîa kelimesi zamanla sadece Hz. Ali taraftarlarına özgün bir kavram olarak nitelik kazanmıştır.

1.2. Gâliyye

Gâliyye terimi, “sınırı aşmak, aşırıya gitmek” anlamına gelen “gulüvv” kökünden türetilmiş bir nisbet ismidir ve “itidal konusunda çizgiyi aşanlar” anlamına gelmektedir. Bu kökten türeyen “gulat” ve “ehlü'l-gulüvv” ile “ashâbu'l-gulüvv” tabirleri de aynı anlamda kullanılmaktadır. İslam Mezhepleri Tarihinin kaynaklarından olan klassik eserlerde genel olarak gâliyye terimini, erken dönem meydana gelen, itikadî ve siyasî konularda aşırı görüş ve fikirleri iddia eden gruplara atfedilmiştir. Özellikle Hz. Ali ve Şîa'ya aşırı şekilde bağlılık gösteren kitle için de

kullanılmaktadır. Ayrıca, söz konusu grupların özellikle ahiret hayatını kabul etmeyip, tenasuh ve rec'at inancını benimsedikleri hususu da Sünnî ve Şîî gelenekten gelen yazarlar tarafından kaydedilmiştir (Öz, 1996: 333; Teber, 2007: 115).

Söz konusu yazarlardan ilk dönem itikadî ve siyasî firkalara tarafsız bakma açısından İmam Eş'arî bunların en önemlilerinden biri olarak bilinmektedir. Özellikle de onun *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn* adlı eseri, itikadî ve siyasî firkalar ve onların görüşleri hakkında bilgileri objektif olarak anlatması açısından dikkate değer bir kaynaktır. Bu eserde Eş'arî'nin, İslâm mezhepleri tarihinde itikadî ve siyasî mezheplerden biri olan Şîa'yı değerlendirirken, Gâliyye, Râfıza ve Zeydiyye olarak üç ana temel kategoride sınıflandırdığını görmekteyiz. Bunlardan ilki, ana mezhep olan Şîa'dan ayrılan Gâliyye fırkasıdır ve Eş'arî bunların sayısını on beş olarak kaydetmiştir.

İmam Eş'arî, Gâliyye'yi "Hz. Ali hakkında övgüde aşırıya kaçarak mübalağalı ifadeler kullanan grup" şeklinde tarif etmektedir (Eş'arî, 2005: 35). Görüldüğü gibi bu tanımda Eş'arî, belirli bir grubun Hz. Ali hakkında aşırıya kaçan ve abartılı ifadeler kullandığını açıklamaya çalışmıştır. Bu ve benzeri grupların böyle bir akıl almaz duruma düşmesi, Hz. Ali'yi yüceltmek veya ona aşırı bir bağlılık göstermek amacıyla yapıldığı düşünülebilir. Söz konusu kitlenin aşırı ifadeleri kullanması nedeniyle kelime anlamına uygun bir şekilde "Gâliyye" olarak adlandırıldığını fark etmek mümkündür.

İbn Hazm'ın ise Galiyye fikirlerini benimseyen şahıs veya grupların, bütün ana mezhepler arasında meydana geldiğini ileri sürdüğü kaydedilmiştir. Bu şahıs veya gruplar İslâm'a nispet edilmelerine rağmen, itikadî ve siyasî konularda aşırı görüşlere sahip olduklarından dolayı İslâm dışı olarak nitelendirilmiştir. İbn Hazm'a göre bu gruplar arasında Haricîler, Mu'tezile, Murci'e ve Şîa yer almaktadır. Söz konusu grupların içerisinde Ehl-i Sünneti de bulundurması dikkate değerdir (Teber, 2007: 123). İbn Hazm'ın görüşüne göre, Allah dışında başka bir varlığın ulûhiyetini iddia edenler ve son peygamber Hz. Muhammed'den sonra da başka bir resûlün gelmesinin gerekliliğine inanlara Gâliyye denilmiştir (Teber, 2007: 125). Bu oluşumun neden Galiyye olarak adlandırıldığını daha iyi anlamak için onların görüşlerini Eş'arî'nin *Makâlât*'i ekseninde kavramın işaret ettiği grupların, Gâliyye'den sayılabilmesi için görüş ve düşüncelerinde yer bulması gerekli olan kriterler yönüyle aktarmak yerinde olacaktır.

a) Tenasüh; Eş'arî'nin bildirdiğine göre, Gâliyye'den ikinci fırka tenasühü benimseyerek inanmışlardır. Nitekim onların lideri Abdullah b. Muaviye mantar ve çayırın bitiği gibi ilmin kendi kalbinde bittiğini ileri sürmüştür. Allah'ın ruhunun Hz. Âdem'de olduğunu onun ruhu da kendine geçtiğini iddia ederek tenasühün gerçekleştiğine inanmıştır. Bundan dolayı da taraftarları ona taraftar olmakla kalmamış ona tapmışlardır. Bu anlayışa göre dünya fânî değil aksine kalıcıdır, kıyamet gerçekleşmeyecektir. Bu görüşü benimseyenlerden yine Gâliyyeden Harbiyye, M'uammeriyye ve diğerlerinin de aynı şekilde tenasüh inancını benimsedikleri bilinmektedir (Eş'arî, 2005: 36).

b) Rec'at; Galiyye fırkasına mensup olanlar yeryüzünde ölen bir kimsenin tekrar dünyaya dönmesine inanmışlardır. Eş'arî, "Hz. Ali ölmemiştir ve kıyamet kopmadan önce dünyaya tekrar geri dönecektir. O, zülüm ile boğulan bu cismani dünyayı adalet ile kurtaracaktır." şeklindeki ifadeleri naklederek savundukları fikirleri ortaya koymuştur. Bunların lideri Abdullah b. Sebe olduğu için Sebeiyye denilmiştir (Eş'arî, 2005: 46).

İbn Hazm ve İmam Eş'arî'nin verdiği bilgilerden hareketle Gâliyye'ye mensup şahıs veya gruplar Yaraticıyı yaratılmış varlıklara teşbih etme, yaratılmış şeyleri de Allah'a benzetme ve O'nu cisim olarak nitelendirme fikirlerini benimsemişlerdir. Ayrıca Hz. Muhammed'i Hâtemü'l-Enbiya olarak kabul etmemişlerdir.

Ahiret konusunda ise tenasüh düşüncesini benimsediklerinden ötürü, ahireti reddetme sonucuna vardıklarını ve rec'at inancını da benimsediklerini söyleyebiliriz.

Eş'arî Makâlât'ında Gâliyye'nin mezhebi bir teşekkül olduğunu ifade etmiş ve onun da alt kollarını şu şekilde tanzim etmiştir. 1. Beyâniyye, 2. Cenâhiyye, 3. Harbiyye, 4. Muğiriyye, 5. Mansûriyye, 6. Hattâbiyye, 7. Muammeriyye, 8. Bezîğiyye, 9. Umeyriyye, 10. Mufaddaliyye, 11. Rûhu'l-Kuds'ün Hz. Muhammed (s.a.v)'de olduğunu iddia edenler, 12. Hz. Ali'nin ilah olduğunu iddia edenler, 13. Şurâyiyye ve Nemîriyye, 14. Sebeiyye, 15. Mufavvîza (Eş'arî, 2005: 35-47).

1.3. Râfıza

Bir davayı, fikri veya bir grubu terk eden, ayrılan kişi veya topluluğu ifade eden, aynı zamanda savaşta liderini yalnız bırakıp terk ederek ayrılan askerler anlamına gelen Râfıza tabiri (Atalan, 2009: 22), etimolojik olarak “r-f-z” kökünden türetilmiş olup, lügatte bir şeyi kabul etmemek, birini terk etmek, bir şeyi reddetmek, birini bırakmak, birine itiraz etmek ve birinden ayrılmak gibi anlamları içermektedir. Terminolojik anlamda ise Zeyd b. Ali'nin Emevîlere karşı gerçekleştirdiği ayaklanma esnasında, kendisinden ayrılan ilk İmâmiyye gruplarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Çünkü Zeyd, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i Müslümanların başına geçen meşru devlet başkanı olarak kabul ettiği için bu kişilerden ayrı düşmüştür. Sonra İslâm toplumunun devlet başkanlığını yapan ilk üç halifenin iktidarını kabul etmediklerinden dolayı bütün Şiîler'i ve Şiî öğeleri içeren bazı bâtinî grupları ifade etmek için “râfıza” terimi kullanılmıştır (Öz, 2007: 396).

İmam Eş'arî, Râfıza olarak bilinen oluşumun, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetini/imâmetini kabul etmemelerinden dolayı bu isimle anılmış olduklarını bildirmektedir. Özellikle 122/740 yılında Emevî iktidarına karşı isyan eden Zeyd b. Ali'ye Kûfe halkı tarafından önemli destek sağlanmıştır. Fakat Zeyd b. Ali'nin ilk iki halifeye yani Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e karşı düşüncelerinin iyi olması ona destek sağlayan Kûfeliler'in kendisini terk etmelerine neden olmuştur. Bunun üzerine Zeyd b. Ali onlara “rafaztümûni” (beni yalnız bırakıp terk ettiniz) diyerek kendini terk eden grubu kınamıştır. Bu olaydan sonra söz konusu topluluk Râfıza kavramıyla isimlendirilmeye başlamıştır (Eş'arî, 2005: 48).

Râfıziler, Hz. Peygamber'in Ali b. Ebî Tâlib'i açıkça hilafete atadığını ve bunu net bir şekilde duyurduğunu savunmuşlardır. Eş'arî bu grubun, sahabenin çoğunluğu Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'ye sadakatlerini göstermeyip terk ederek sapkınlığa düştüğünü düşündüklerini kaydetmiştir. Özellikle imâmetin, sadece nass ve tayin ile teyit edilerek gerçekleşeceğini, o makama talip olanların insanların en faziletlisi olmaları gerektiğini, imamın takiyye sürecinde imam olmadığını dile getirmesinin caiz olduğunu da *Makâlât'*ında bildirmiştir. Ayrıca Hz. Ali'nin hiçbir konuda hata yapmadığını ve içtihadın kapandığını iddia etmişlerdir (Eş'arî 2005: 48-49). İmam Eş'arî, Râfıza terimini kullanarak sadece İmâmiyye fırkasını ifade ederken, Bağdâdî'nin Râfıza'dan kastı ise, Zeydiyye, Keysâniyye, İmâmiyye gibi farklı Şiî gruplar olmuştur. Yani Bağdâdî râfıza kavramın şîa tabiri ile özdeşleştirme amacı gütmüştür (Bağdâdî, 2020: 26).

Râfıza kavramının kökeniyle ilgili ve kimler tarafından nasıl kullanıldığı konusunda çeşitli teoriler bulunmakla birlikte, bunlardan biri söz konusu kavramı erken dönem Şiî grupların ortaya çıkışıyla ilişkilendirmektedir. Bu dönem ise Muhammed el-Bâkır'ın hicrî 114'te vefat etmesinin sonrasına denk gelmektedir. Muhammed el-Bâkır'ın vefatı üzerine ona tabi olanların arasında imâmet meselesinde bölünme yaşanmıştır. Bir grup, Hasan b. Ali'nin soyundan gelen Muhammed b. Abdullah en-Nefsüzzekiyye'nin imamlığını ve mehdî olarak dünyaya tekrar geleceğini savunurken, diğerleri ise imâmet makamının Ca'fer es-Sâdık'a geçtiğini iddia ederek ona tabi olmuşlardır. İmâmetin Nefsüzzekiyye'de olduğunu savunanlar arasında yer alan ve

bu fikri yaymak isteyen Mugîre b. Saîd el-İclî, imâmetin Ca'fer es-Sâdık'a geçtiğini iddia eden grup tarafından terk edilmiş ve onlara karşı el-İclî, "ayrılanlar, terekedenler" anlamına gelen râfıza kavramını kullanmıştır (Öz, 2007: 396).

Râfıza teriminin alçaltıcı, küçümseyici bir isim olarak algılanması, İmâmiyye mensuplarının dikkatini çekerek büyük bir etki yaratmıştır. Bunun üzerine "kötülüğü terk edenler, kötülerden uzaklaşanlar" şeklinde bir gurur unvanı olarak olumlu anlama çevirmişlerdir. Nitekim söz konusu kavram hakkında Ca'fer es-Sâdık "Andolsun, Allah'ın size ihsan ettiği bu ad, bizim yolumuzu izlediğiniz ve bize asılsız suçlamalarda bulunmadığınız sürece sizin için yüce bir itibar, onurlu bir ad olarak kalacaktır." şeklinde kullandığı ifade ile kavramın muhtevasını değiştirmiştir. Dolayısıyla Ca'fer es-Sâdık böyle yorumlayarak kendine tabi olan topluluğa güçlü bir motivasyon sağlamıştır (Öz, 2007: 397). Ayrıca Râfıza kavramı İmâmiyye mensupları arasında birbirlerini desteklemeye, erdemli bir yaşam sürmeye ve kötülüklerden kaçınmaya teşvik eden bir sembol haline gelmiştir. Bu durumun, topluluk içindeki birlik ve dayanışmayı güçlendirdiği ifade edilebilir.

İmam Eş'arî, Hz. Ali'nin imâmeti için bir nassın mevcut olduğuna inandıklarından dolayı Râfîzîlerin, İmâmiyye olarak da adlandırıldıklarını kaydetmiştir. Herhalde bu inanca sahip olmaları sebebiyle, onların İmâmiyye olarak tanınmaları kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu grubun ittifak ettiği nokta imâmet için nass ve tayinin bulunmasıdır. Bunun dışında rec'at, bedâ, takiyye ve tenâsuh inançlarını da benimsemişlerdir. Sahabe ile ilgili ise, Hz. Ali'ye imâmet konusunda sadakatlerini göstermediklerinden dolayı sapkınlıkla suçlanmışlardır (Eş'arî, 2005: 48). İmam Eş'arî'ye göre Râfıza'nın alt kolları Kâmilîyye dışında yirmi dört (24) fırkadır. O, yirmi dört fırkanın dışında kalan, Hz. Ali'ye biat etmedikleri için insanları, imâmet iddiasında bulunmadığı için de Hz. Ali'nin kendisini suçlu bularak tekfir eden Kâmilîyye fırkasını istisna ederek değerlendirmiştir. Kâmilîyye'nin Râfıza dışında bırakılması uygun görünmektedir. Zira bu fırka, Râfıza mezhebinde mevcut olan Hz. Ali'nin önde tutulduğu prensibi reddederek onu tekfir etme eğiliminde olmuştur. Söz konusu yirmi dört fırka da şunlardır; 1. Kat'îyye, 2. Keysânîyye, 3. Kerbiyye, 5. Râvendîyye, 6. Rizâmîyye ve Müslîmiyye, 7. Harbiye, 8. Beyânîyye, 9. Muğîriyye, 10. Hüseyîyye ve Muhammediyye, 11. Nâvûsiyye, 12. İsmâîliyye, 13. Karâmîta, 14. Mubârekiyye, 15. Sumeytiyye, 16. Ammâriyye/Eftahiyyeve Zurâriyye/Nemîriyye, 17. Vâkıfa/Memtûrave Mûsâiyye/Mufaddaliyye, 18. Ahmed b. Musa'nın İmametini İddia Edenler, 20. Muhammed b. el-Hasan'ın İmametini İddia Edenler (Eş'arî, 2005: 48-60). Diğer dört fırkanın ismi geçmemektedir (Bozan, 2004: 14).

1.4. Zeydiyye

Makâlât türü eserlerde Hz. Hüseyin'in Ali Zeynelâbidîn'den torunu olan Zeyd'e referans ile isimlendirilen Zeydiyye, Şîî geleneğin içerisinde mütalaa edilen, aynı zamanda kendisine ait bir fikhî olan itikâdî mezhebî teşekküldür. Zeyd b. Ali'nin isyanıyla ortaya çıkan bu siyasî ve itikâdî zümreleşme, ileri dönemlerde hareketin siyasî yönünü tahkim eden Kâsım b. İbrâhim er-Ressî (ö. 246/860) döneminde itikâdî bir mezhep halinde teşekkülünü tamamlamıştır. O tarihe kadar da kendilerini Zeyd'in takipçileri olarak adlandıran topluluklar başından itibaren iktidarı Ali oğullarına tahsis etmek için önce Emevî ve Abbâsî iktidarlarına karşı çok sayıda isyan hareketine teşebbüs etmişlerdir (Gökalp, 2013: 331). Zeydîler hakları olduğuna inandıkları iktidar için başarısız isyanların ardından İslâm hilafetinin nüfuzunun hissedilemediği Taberistan ve Yemen'de hâkimiyet kurmuştur. Siyasî varlığını dinî gerekçelerle itikâdî alana taşıyan bütün mezhepler gibi Zeydiyye de dinî argüman olarak Hz. Ali ve Fâtıma soyundan gelen imamın ancak imâmetini açıkça ilan etmesi şartıyla bey'at alabileceğini savunmuştur (Fığlalı, 1984: 154). Şîî gelenek içerisinde İmâmiyye'den sonra gelen Zeydîlik, imâmet konusundaki görüşüyle diğer Şîî fırkalarından ayrı bir konumda yer almıştır. Öte yandan Eş'arî, Zeyd b. Ali'nin kendisini

terkedenlere kendi ifadesi ile Râfıza denilmesi üzerine en faziletli (efdal) varken daha az faziletli (mefdûl) olanın imâmetinin câiz olduğu görüşünü gündeme getirdiğini bildirmektedir (Eş'ârî, 2005: 83). Daha sonra bu anlayışı ile Zeydiyye Ehl-i Sünnet geleneğine en yakın Şîî ekol olma vasfını kazanmıştır.

Eş'ârî, Zeydiyye'yi Cârûdiyye, Cerîriyye (Süleymâniyye), Sâlihiyye/Bütriyye, Nuaymiyye, Ya'kübiyye ve isimsiz bir fırka ilâvesiyle altı gruba ayırmıştır. Bütün bu alt kolları ise tamamen belli şahsiyetler üzerinden isimlendirme yoluna gitmiş ve mezhep kurucularının isimleri ile tasnif etmiştir. Ayrıca yazar tarafından Şîa ve alt kolları ile ilgili anlatımın sonunda, Hz. Muhammed'in soyundan gelen bireylerin devlete karşı isyan etmiş olanlarının adlarını içeren ve toplamda 24 kişiden oluşan bir liste sunulmaktadır (Eş'ârî, 2005: 91-101). Bununla birlikte, onun neden böyle bir listeden bahsettiği veya böyle bir listeyi sunmaya ihtiyaç duyduğu konusu tam olarak anlaşılammaktadır.

2. İmâmet

Araştırdığımız kaynaklardan edindiğimiz bilgiler Şîî düşüncenin omurgasını oluşturan, Şîîleri, Şîî itikadî geleneğine taşıyan düşüncelerin başında imâmet telakkisi olduğunu göstermektedir. Özellikle Şîî literatürde yer alan bütün kavramların neredeyse tamamının ortaya çıkmasına neden olan imâmetin, bir ana kavram niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Şîa'nın imâmet kavramı olmadan tasavvur etmek mümkün değildir.

2.1. Makâlâtü'l-İslâmiyyin'de Şîa'nın İmamlara Dair Görüşleri

Eş'ârî, Şîa'nın imâmet telakkisinin nasıl ve neden ortaya çıktığı; hangi dinî ve siyasî faktörlerin imâmet teorisinin meydana gelmesine sebep olduğundan bahsetmemiştir. O, Şîa'nın kendi içerisinde tutarlı bir imâmet nazariyelerinin olmadığını; en azından bu konuda tam bir ittifak bulunmadığını da kaydetmiştir. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*'de bu mezhebin genel olarak imamlara dair ittifak ve ihtilaf edilen görüşleri ayrı ayrı ele alacağız.

2.1.2. İmamların Peygamberlerden Üstün Olup Olmadığı Meselesi

Eş'ârî Şîa'nın imamların üstünlüğü konusunu kendi aralarındaki alt mezheplere referans vermeden genel olarak üç başlık altında toplamıştır. Bunlardan ilki, imamların peygamberlerden değil meleklerden üstün olduğu düşüncesi; ikincisi, imamların peygamberler ve meleklerin her ikisinden de üstün olduğu görüşüdür. İmamların peygamberlerden üstün olup olmadığı konusundaki son görüş ise yukarıdaki her iki görüşe muhalefet etmiş; imamların peygamberlerden de meleklerden de üstün bir varlık değil, aksine peygamberler ve meleklerin imamlardan üstün olduğunu iddia eden düşüncedir (Eş'ârî, 2005: 72).

İmâmiyye Şîası'na göre imamların, peygamberler gibi bütün hayatları boyunca zahirî ve batınî şekilde tamamen tezkiye edildiği ve günahlardan arındığına inanılır. İmam, en yüce ve saf kişi olarak kabul edilir ve herhangi bir kötülük, suç veya yanlışlık yapmaktan tamamen masumdur. İmamlar, İslâm şeriatını korumak ve insanlar arasında uygulamakla görevli olduklarından, günahlardan arınmış olmaları beklenir ve "ismet" sıfatıyla muttasıf olarak peygamberlerle aralarında bir fark olmamalıdır (Muzaffer, 1978: 51).

2.1.3. İmamları Bilmenin Hükmü

Bu konuda da birbiriyle çok tutarlı olmayan birkaç görüş mevcuttur. Bunlardan birincisi; imamları bilmenin vacip oluşudur. Eğer bir kimse peygamberin getirdiği şeriatı uygulamakla mükellef imamları bilmeden vefat ederse cahiliye dönemindekiler gibi ölmüş sayılır. İkincisi, inananların imamları sadece bilmelerinin yeterli olması, başka bir şey yapmalarına gerek olmamasıdır. Üçüncü ise imamları bilmemenin caiz olmasıdır, ancak imamı bilmeyen bir kimsenin ne kâfir ne de mümin sayılmasıdır (Eş'ârî, 2005: 73).

2.1.4. İmamların Her Şeyi Bilmeleri

Eş'arî bu konuda Şîa'da iki farklı görüş bulunduğunu kaydederek, birinci görüşte imamların bilemeyeceği hiçbir şeyin olmadığını iddia edenlerin sahip olduğu bu anlayışa göre imamlar geleceği bilebilirler. Buradan hareketle Hz. Muhammed'in okuma-yazmanın yanında ana dilinden başka dilleri de bildiğini iddia etmişlerdir. Eş'arî'nin ifadesine göre Şîa'nın öne sürdüğü diğer görüş ise imamların insanların ihtiyaç duymayacağı bilgileri bilmemesinin caiz olduğudur. Buna göre imamlar ancak halk idaresinde ihtiyaç duyulan ahkâm ve şeriat bilgilerini bilirler (Eş'arî, 2005: 73-74). Rıza Muzaffer, imamların ilahî hükümlere ve bilgilere vakıf olduğunu, bunu da Hz. Peygamber veya önceki imamlar vasıtasıyla elde ettiğini vurgulamıştır. Ayrıca imamların, Allah'ın verdiği ilhamla yeni konularda da doğru bir şekilde hüküm vereceğini de sözlerine eklemiştir (Muzaffer, 1978: 52).

2.1.5. İmamların Mûcize Göstermeleri

İmamların mûcize göstermeleri konusunda Eş'arî, Şîa'ya mensup fırkaların neredeyse tamamının ittifak halinde olduklarını söylemiştir. Nitekim bu anlayışa göre peygamberler Allah'ın hüccetleri konumunda olduğu için onların ilmini tevarüs eden imamların da hüccet konumunda olduklarını, bu yüzden mûcize göstermelerinin cevazına hükmettiklerini ifade etmiştir (Eş'arî, 2005: 74).

Görüldüğü gibi *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*'in sade bir bakış ile okunması durumunda bile Eş'arî'nin imâmet başta olmak üzere şîa, gâliyye, râfıza ve zeydiyye kavramlarıyla ilgili tarihsel ve dinî açıklamada bulunma zarureti görmemiş olduğu fark edilmektedir. Eş'arî kaleme aldığı eserin giriş kısmında mezheplerle ilgili her şeyi olduğu gibi aktarma sözünü vermiş olduğundan bu kavramı Şîî gelenek mensuplarının anladığı anlamda kaydetmiştir. Dolayısıyla İmam Eş'arî konuya ilgili ilave, eksiltme veyahut eleştiride bulunmamıştır. Kuşkusuz o söz konusu kavramların ihtiva ettiği sözlük ve tarihsel anlamlarını bildiği için deskriptif bir bakışla kitabında yer vermiştir.

Sonuç

İslam tarihi Hz. Peygamber'in vefatı ile otorite boşluğu yaşarken düşüncenin de doğası gereği farklı mezhep telakkilerinin ilerleyen süreçlerde mezhebî farklılaşmalara yol açtığı bilinen bir gerçektir. Beşerî aklın ilâhi vahyi anlama ve yorumlama şekli olarak ortaya çıkan mezhep hareketleri, kavramlar ve kuramlara yeni anlamlar kazandırarak ana bünyeden ayrılmayı hızlandırmışlardır. İslâm'ın ilk dönemlerinde tarih sahnesine çıkan Havâric, Mu'tezile ve Mürci'e'den sonra teşekkülünü tamamlayabilen Şîa da kendi kavram ve terminolojisi ile diğer mezheplerden ayrılmıştır. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* ve *İhtilâfu'l-Musallîn* adlı eserinde kendi zamanına kadar gelen Şîî müelliflerin kendi mezhebî telakkileri çerçevesinde yazdıklarının aksine özellikle imâmet, şîa, gâliyye, râfıza ve zeydiyye olarak bilinen Şîa'ya ait kavramların ihtiva ettikleri mecazi ya da gerçek anlam bilgilerine detaylı bir şekilde değinmemiştir. Yazarın söz konusu kavramları yalnızca kaydetmesini, eserini yazarken tarafsız bir bakış açısı ve objektifliği ile bağdaştırmamız mümkündür. Çünkü hemen hemen tüm çağdaş araştırmacıların ittifakla kabul ettikleri yazarın objektifliği olmuştur. Bundan dolayı çalışmamızda, Eş'arî'nin eserinde yer verdiği söz konusu kavramların siyasal ve dinî haritalarını çıkarmaya çalışırken bu kavramların tarih, yer ve kültürel kodlarına referans yapan diğer *Makâlât* türü eserler ile onlardan hareketle yazılan çağdaş araştırmalara sık sık başvurulmuştur. Söz konusu kaynaklara baktığımızda İslâm'ın ilk dönemlerinde kimin tarafı olursa olsun taraf tutanlar için kullanılan şîa kelimesi, zamanla sadece Hz. Ali taraftarlarına özgün bir kavram olarak nitelik kazanmıştır, diyebiliriz. Öte yandan râfıza teriminin alçaltıcı, küçümseyici bir isim olarak algılanması, İmâmiyye mensuplarının dikkatini çekerek büyük bir etki yaratmış, bunun üzerine "kötülüğü terk edenler, kötülerden uzaklaşanlar" şeklinde muhtevasıyla ilgisiz bir anlam yüklenip kendisinde gurur unvanı

taşıyan olumlu içerik kazandırılmıştır. Eş'arî ise söz konusu kavramlarla ilgili tarihsel ve dinî açıklamada bulunma zarureti görmemiş, söz konusu kavramları olduğu gibi aktarmıştır. Aynı şekilde o, Şîa'nın imâmet telakkisinin nasıl ve neden ortaya çıktığı; hangi dinî ve siyasî faktörlerin imâmet teorisinin meydana gelmesine sebep olduğundan bahsetmemiştir. Ancak Şîa'nın kendi içerisinde tutarlı bir imâmet nazariyelerinin olmadığını; en azından bu konuda tam bir ittifak bulunmadığını da kaydetmiştir. Eser, kavramlar başta olmak üzere mezhepleri ortaya çıkaran amillere ve modern bakış açısının öncüllerinden olan yayıldığı coğrafya ve müntesiplerinin sosyo-ekonomik eğilimleri hakkında detaylı bir bilgi vermemiş olsa da belirli bir perspektiften, çeşitli önyargılardan ve kendine özgü çıkarımlardan etkilenmeden vakıaları oldukları gibi anlatmaya gayret etmiştir. Bu yönü eserin İslâm Mezhepleri Tarihi alanında kazanmış olduğu yüksek ilginin belki de en dikkate değer sebebinin teşkil etmiştir. Öte yandan o, iftirak hadisi olarak şöhret bulmuş yetmiş üç fırka hadisini tasnif metodunun merkezine almamıştır. Eş'arî mezhep tasnifleri yaparken Şîî mezheplerini eserinde özenle kaydetmiş ve kendisinden sonra gelen Milel-Nihal türü yazı geleneğine öncülük etmiştir. O, yapmış olduğu tasniflerde Şîî terminolojisi ve literatürünü oluşturan söz konusu kavramlara tarafsız bir gözle bakmış; olay ve olgulara elinden geldiğince objektif bir şekilde aktarmaya çalışmıştır.

Kaynakça | References

- Atalan, M. (2009). "Ca'fer es-Sâdık'ın Rafizilerle Tartıştığını Anlatan Bir Risale: Hâzihi Munazâra Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık Maa'r-Râfîzî". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2009), 21-38. https://isamveri.org/pdfdrgr/D03265/2009_1/2009_1_ATALANM.pdf.
- Atay, R., Gürsu, O. (2018). "Eş'ari Düşüncesinde Özgür İradenin İmkânı". *V. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu (Eş'arîlik) Bildirileri* (Ed. Mustafa Aykaç vd.). Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Matbaası.
- Bağdâdî, Adulkâhir. (2020). *el-Fark beyne'l-Firak Mezhepler Arasındaki Farklar* (çev. Ethem. Ruhi Fığlalı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bozan, M. (2004). *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyyesinin Teşekkül Süreci* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Eş'arî, Ebu'l Hasan. (1980). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* (thk. Helmut Ritter). Weisbâden: Franz Steiner Verlag.
- Eş'arî, Ebu'l Hasan. (2005). *İlk Dönem İslâm Mezhepleri* (çev. Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Fığlalı, E. R. (1994). "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* (33-46 ss.). (ed. Ethem Ruhi Fığlalı). İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı.
- Fığlalı, E. R. (2020). *Günümüz İslâm Mezhepleri*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Fığlalı, E. R. (1984). *İmâmiyye Şiası*, Ankara: Selçuk Yay.
- Gökalp, Y. (2013). "Zeydiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeydiyye>. (01.08.2023).
- Hanbel, Ahmet b. Muhammed. (1985). *Es-Sünne* (thk. Muhammed Saîd Sâlim el-Kahtânî), Demmâm: Dâru Ğbn Kayyim.
- Kummî, S'ad b. Abdullah ve Nevbahtî, Hasan b. Mûsâ (2004). *Kitâbü'l-Makâlât ve'l-Firak ve Fıraku's-Şi'a, Şiî Fırkalar* (çev. Hasan Onat), Ankara: Ankara Okulu.
- Muzaffer, Muhamed Rıza. (1978). *Akaaidü'l-İmâmiyye* (çev. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul: Yayılcık Matbaası.

- Onat, H. (1997). “Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36/1-2 (1997), 79-118. https://isamveri.org/pdfdrq/D00001/1997_C36/1997_c36_ONATH.pdf.
- Onat, H. (2015). “Şiiliğin Doğuşu, İlk Şii Fikirler ve İlk Şii Haraketler”. *İslâm Mezhepleri Tarihi* (153-174ss). (ed. Hasan Onat ve Sönmez Kutlu). Ankara: Grafiker.
- Onat, H. (2019). *İslâm Ortak Paydası ve Mezhep Gerçeği*. İstanbul: Endülüs.
- Öz, M. (1996). “Gâliyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/galiyye> (29/08/2023).
- Öz, M. (2007). “Râfizîler”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/rafiziler> (29/08/2023).
- Öz, M. (2010). “Şîa”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sia#1> (29/08/2023).
- Şehristânî, Ebu'l Feth. (2021). *Milel ve Nihal* (çev. Mustafa Öz), İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Teber, Ö. F. (2007) “İbn Hazm'ın Gâliyye'ye (İtidal Çizgisini Aşanlara) Eleştirisi Üzerine”, *Dinî Araştırmalar Dergisi* 10/29 (2007), 115-128.

Structured Abstract

Various works have been written about many theological and political sects that emerged in Islamic history, as well as their formation processes, prominent scholars, views, concepts and adherents. Abu'l-Hasan al-Ash'arī has a very important place among the authors of these works. Al-Ash'arī's Maqālāt is one of the most important and valuable works for the researchers of the History of Islamic Sects in terms of the correct understanding of sects and factions. The author's limitation of himself by stating that the previous authors of maqālāt made mistakes that should not be made while explaining the sects and promising that he would not exhibit such a wrong behavior while writing his work is not a methodical approach that can be seen frequently in history. In our study, the theological and political factions and the concepts attributed to them in Shi'ism, which is one of the sects that left its mark on the history of Islamic thought, were examined by focusing on al-Ash'arī's Maqālāt al-Islamiyyīn wa Ihtilāfu al-Musallīn. The situations in which concepts are correctly placed and used in human mentality are of great importance. The correct use and understanding of concepts in their initial formation and later periods depends on knowing their historical processes and connections. As a matter of fact, a concept that is initially political may acquire a theological character in the historical process and create concept confusion. An environment dominated by conceptual confusion can lead to baseless intellectual debates and even actual conflicts. It is seen that today's Muslims have still not overcome the difficulties in separating the religious sphere (i'tikadi issues) from the political sphere, as in the past of the Islamic world, and do not have the breadth of understanding to tolerate the differences of understanding produced by new problems. In this respect, this study aims to clarify the course of these concepts in the historical process. In this regard, the study aims to answer the question "How did al-Ash'arī use the concepts of Shī'a, Gāliyya, Rāfiza, Zaydiyya and imāmah in his work?" and to analyze the lexical and terminological meanings of these concepts by taking into account the place, time and historical processes.

While trying to draw political and religious maps of the concepts that al-Ash'arī included in his work, other Maqālāt-type works that refer to the history, place and cultural codes of these concepts and contemporary studies based on them have been frequently consulted. When we look at the aforementioned sources, we see that the word shī'a, which was used in the early Islamic period for those who took sides no matter whose side they were on, has become a concept unique only to the followers of Prophet Ali. On the other hand, the fact that the term rāfiza was perceived as a demeaning and disdainful name attracted the attention of the Imāmiyya members and created a great impact, whereupon an unrelated meaning such as "those who abandoned evil, those who distanced themselves from evil" was attributed to it and it was given a positive content that carried the title of pride. Ash'arī, on the other hand, did not see the necessity to make historical and religious explanations about the concepts in question, and conveyed them as they were. Likewise, he did not mention how and why the Shī'a's conception of imāmah emerged and which religious and political factors led to the emergence of the theory of imāmah. However, he also noted that the Shī'a did not have a coherent theory of imāmah within themselves; at least there was no complete unanimity on this issue. Although the work does not provide detailed information about the causes that led to the emergence of sects, especially the concepts, and the geography of their spread and the socio-economic tendencies of their adherents, which are the antecedents of the modern perspective, it has endeavored to explain the facts as they are from a certain perspective, without being affected by various prejudices and idiosyncratic inferences. This aspect is perhaps the most noteworthy reason for the high level of interest this work has gained in the field of the history of Islamic sects. On the other hand, he did not place the hadith of seventy-three factions, which became famous as the hadith of iftiraq, at the center of his method of classification. While classifying the

Ash'arite sects, he carefully recorded the Shi'ite sects in his work and pioneered the tradition of writing in the Milal-Nihal genre that came after him. In terms of understanding the sects and factions correctly, al-Ash'arî's Maqalat is one of the most important and valuable works for researchers of the History of Islamic Sects.